

Diversiteit en stereotypen in schoolboeken

Een reactie op de reacties

Half november bracht ik samen met mijn onderzoeksteam twee rapporten uit over diversiteit en stereotypering in schoolboeken. De resultaten van het onderzoek werden breed uitgemeten in de media, met artikelen in kranten en op websites, en nieuwsitems op radio en televisie.

De berichtgeving leidde tot duizenden reacties van lezers en kijkers op verschillende platforms. Het onderzoek gaat over een maatschappelijk thema en het is dan ook te verwachten dat 'de maatschappij' daar op haar beurt ook weer wat van vindt. En voor de onderzoekers is het belangrijk de reacties serieus te nemen en daar wat mee te doen.

Daarom heb ik samen met mijn team de reacties van verschillende websites verzameld om daaruit veel voorkomende thema's te halen en daarop te kunnen reageren. We hebben onder andere gekeken naar reacties op de volgende sites: de Facebookpagina's van de Volkskrant, de Telegraaf, en de NOS, de website van Nu.nl, en Twitter.

Ik heb geen precieze tellingen gedaan en geen formele inhoudsanalyse uitgevoerd (wat we wel met het schoolboekenonderzoek zelf hebben gedaan). Dit document is dan ook geen rapportage van een wetenschappelijk onderzoek, maar een inhoudelijke reactie op de reacties.

Judi Mesman

December 2019, Universiteit Leiden

1. Objectief of ideologisch?

Nogal wat reageerders gaven aan dat ze het onderzoek ideologisch gekleurd vonden. Natuurlijk doen wetenschappers onderzoek naar thema's die zij interessant en belangrijk vinden. Dat ik onderzoek doe naar diversiteit en stereotypen zegt dus ook iets over mijn visie op de samenleving. Er zijn ook mensen die deze thema's niet belangrijk vinden, of die zelfs een hekel hebben aan het idee van diversiteit. Die zullen dit soort onderzoek dan ook meestal niet waarderen. Zulke meningsverschillen over wat wel of niet belangrijk is zijn onvermijdelijk in een pluriforme samenleving.

Mijn interesse in het thema diversiteit betekent niet dat ik op zoek ga naar bepaalde resultaten. Elk resultaat kan ons iets leren over onze samenleving. Men vergeet ook weleens dat een onderzoeker niet van tevoren weet wat de resultaten zullen zijn en of ze wel of niet bij bepaalde opvattingen zullen passen. Ik heb netjes gerapporteerd dat op afbeeldingen niet-Westerse personages even vaak of zelfs vaker voorkomen dan in de Nederlandse bevolking. Maar dat hebben de media niet of nauwelijks opgepikt, ook niet als ik het expliciet noemde in interviews.

Soms lieten de media niet iets weg, maar verzonnen ze er iets bij. Zo schreef de Telegraaf: "Verder ergert ze zich eraan dat 'maar' negen procent van de namen 'niet-westers' is, terwijl 13,4 procent van

de bevolking allochtoon is..”. Ik heb werkelijk nergens gezegd dat ik me ergerde aan dit resultaat. Dat heeft de Telegraaf er zelf van gemaakt. Juist dat soort bewoordingen geven een zweem van ideologie die ik expres vermijd, maar waarvan ik helaas niet kan voorkomen dat ze toch in de media opduiken.

Veel reageerders vonden dat er onterecht discriminatie/racisme werd geroepen, maar ik heb deze woorden zelf nergens gebruikt. Niet in de rapporten en niet in interviews. Ik heb slechts feiten gepresenteerd in de vorm van percentages, zonder waardeoordeel over de verdelingen en rollen. Ook heb ik steeds aangegeven dat er geen sprake was van overweldigende stereotypen, maar van subtiele patronen. Niet alle media hebben die nuance overgenomen.

2. Kinderen merken dit niet...

Verschillende lezers vroegen zich af waarom het nodig is om onderzoek te doen naar diversiteit in schoolboeken en hadden het idee dat kinderen de patronen die wij vonden helemaal niet zouden opmerken. Veel interviewers vroegen mij ook ‘waarom is dit belangrijk?’ of ‘waarom is dit erg?’.

In mijn antwoorden heb ik steeds wetenschappelijk onderzoek aangehaald waaruit blijkt dat ‘jezelf niet herkennen’ in bepaalde situaties of beroepen ertoe kan leiden dat bepaalde groepen leerlingen (onterecht) het idee hebben dat iets niet voor hen bedoeld is. Voor een uitleg van dat soort onderzoek was nooit ruimte in de media. Hier drie voorbeelden uit de rapporten.

- (1) Als kinderen een filmpje zien van twee meisjes die met een nieuw soort speelgoed spelen, dan willen de jongens er daarna niet mee spelen. Spelen er in het filmpje jongens én meisjes met datzelfde speelgoed, dan willen jongens er wel mee spelen. Het ging dus niet om het speelgoed, maar om de voorbeeldkinderen.
- (2) Meisjes begrijpen een tekst over scheikunde beter als er een plaatje van een vrouwelijke wetenschapper bij staat dan als er een plaatje van een mannelijke wetenschapper bij staat. Het ging dus niet om de tekst alleen, maar ook om herkenning: dit kunnen vrouwen ook.
- (3) Afro-Amerikaanse leerlingen die zich bewust zijn van het stereotype dat hun groep minder goed zou zijn in leren en hieraan subtiel herinnerd worden voorafgaand aan een test, maken die test slechter. Zonder die stereotype gedachte maken ze de test beter. Het ging dus niet alleen om hun capaciteiten, maar ook om hun zelfvertrouwen dat geschaad werd door stereotypen.

In één van de interviews heb ik deze effecten vergeleken met sluikreclame: het kort en onopvallend laten zien van bepaalde producten in films of series om mensen te verleiden dat product te kopen. Hele marketingcampagnes zijn op dit principe gebaseerd en onderzoek laat zien dat dat niet voor niets is. Zelfs als de kijker niet bewust heeft gemerkt dat er een blikje Pepsi op tafel stond, hebben ze daarna ineens zin in cola...

Natuurlijk is het zo dat schoolboeken maar één klein onderdeel zijn van de leefwerelden van kinderen, zoals verschillende lezers opmerkten. Kinderen zullen hun beroepskeuzes inderdaad niet laten hangen van een paar verhaaltjes in een schoolboek. Mijn team doet dan ook onderzoek naar allerlei mogelijke invloeden op kinderen: ouders, leerkrachten, media, en dus ook (school)boeken. De boeken zijn één puzzelstukje in een groter geheel.

3. Hoe moet het dan?

De vraag over hoe het dan wel moet in schoolboeken heb ik nergens beantwoord. Daar ga ik niet over als wetenschapper, daar gaan de uitgevers over. Wel heb ik in het rapport en in verschillende presentaties aangegeven dat er verschillende manieren zijn om hier tegenaan te kijken. En uit de reacties van lezers en kijkers blijkt dat de meningen over welke van deze manieren het beste is uiteen lopen.

- De traditionele aanpak is om personages in schoolboeken 'gewoon' Nederlands te laten zijn, zonder al te veel etnische diversiteit en met een prominentere rol van mannen dan van vrouwen, en met rolverdelingen zoals we die in het verleden in Nederland gewend waren.
- De afspiegeling-aanpak probeert de Nederlandse samenleving zo goed mogelijk weer te geven in de boeken. Dat betekent ongeveer 50-50 mannen en vrouwen en enige etnische diversiteit in afbeeldingen en teksten. Zoals veel lezers opmerkten betekent afspiegeling ook dat bepaalde ongelijkheden in de samenleving in de boeken zullen terugkomen: meer mannelijke dan vrouwelijke wetenschappers, meer vrouwen dan mannen die koken, en vooral witte dokters en donkere schoonmakers.
- De emancipatie-aanpak gaat uit van een samenleving waarin kinderen en volwassenen ongeacht hun geslacht of herkomst gelijke kansen zouden moeten hebben. En dat dat in schoolboeken zichtbaar wordt door niet bepaalde groepen meer of minder in bepaalde situaties of beroepen af te beelden of te beschrijven. Het idee hierbij is dat kinderen zich dan overal in kunnen herkennen als ze dat willen en niet het idee krijgen dat bepaalde dingen vooral voor bepaalde groepen zijn bedoeld.

De afspiegeling-aanpak wordt weleens gezien als de meest neutrale. Maar het reproduceren van de bestaande verhoudingen in de maatschappij is net zo goed een ideologische keuze (de status quo behouden) als de traditionele of de emancipatie-aanpak. En beide hebben voor- en nadelen die door verschillende mensen anders worden beoordeeld.

Ik heb overal gezegd en geschreven dat het mij vooral belangrijk lijkt dat uitgevers zich ten minste bewust zijn van de patronen in hun boeken. En dat ze nadenken over welke aanpak zij willen hanteren en die dan ook samen met de schrijvers uitvoeren. Dat is altijd beter dan 'per ongeluk' een bepaald beeld schetsen van de samenleving waaraan duizenden leerlingen worden blootgesteld.

4. Allerlei

Naast de drie bovenstaande thema's waren er ook allerlei losse opmerkingen, vragen en misverstanden te vinden in de reacties. Ik loop de meest opvallende hier kort na.

Welke allochtonen?

De Telegraaf schreef dat 13,4% van de Nederlandse bevolking allochtoon is. En verschillende lezers leidden daaruit af dat er ook Belgen en Duitsers in die groep horen (die ook Kees en Emma kunnen heten). Het percentage 13,4% zoals ik dat heb gebruikt verwijst echter naar mensen met een niet-Westerse achtergrond. Dus niet alle allochtonen.

Is 9% veel of weinig?

Sommige lezers vonden 9% niet-Westerse namen best veel. Het is belangrijk om te weten dat dat percentage gaat over de ruimste definitie van een niet-Westerse naam. Als meer dan 10% van de Nederlanders met die naam in een niet-Westers land is geboren, dan viel de naam in de categorie niet-Westers. Dat betekent dat namen als Emmy en Daniël ook allemaal in de groep niet-Westers vielen (veelal omdat ze in Suriname en Nederlands-Indië) veel voorkomen.

Namen in niet-Westerse landen

Enkele lezers merkten op dat er in schoolboeken in niet-Westerse landen toch ook geen Nederlandse namen staan en dat wij dus ook geen niet-Westerse namen in onze schoolboeken hoeven hebben. Nu is het percentage Westerse leerlingen in niet-Westerse landen doorgaans verwaarloosbaar. Nederland is een multicultureel land, zeker in de grote steden, en dat is lang niet overal zo. Overigens gaan heel veel kinderboeken in niet-Westerse landen wel over Westerse personages met Westerse gewoontes die voor de lokale kinderen helemaal niet herkenbaar zijn. Zie over de negatieve gevolgen daarvan deze [video](#) van Chimamanda Ngozi Adichie.

Ahmed de shoarmaboer

Veel lezers vielen over het voorbeeld van 'Ahmed de shoarmaboer'. Want stap een shoarmatent binnen en de kans dat je een Piet of Sanne aantreft achter de toonbank is maar heel klein. Dat is natuurlijk helemaal waar. Alleen gaat het er absoluut niet om dat Ahmed geen shoarmaboer zou mogen zijn (of dat Piet dat juist zou moeten worden). De vraag is of Ahmed, niet ook dokter of schrijver of makelaar kunnen zijn en of we dat zichtbaar zouden moeten maken in de boeken.

Vrouwen voor de klas

Sommige lezers wezen erop dat het feit dat er veel meer vrouwen dan mannen voor de klas staan een veel groter probleem is in het onderwijs. Het is interessant om op te merken dat het best kunnen dat één van de verklaringen voor het mannentekort in het onderwijs in genderrepresentatie en stereotypen kan worden gezocht: als jongens het onderwijs als vrouwensector zien willen ze er niet werken. Een goed voorbeeld van hoe beelden over een beroep in de samenleving (en dus ook in schoolboeken) best iets kunnen uitmaken voor studie- en beroepskeuzes.

Een hoogleraar is een man

In verschillende reacties werd aangenomen dat ik een man ben, zoals bleek uit woorden zoals 'hij', 'hem', 'zijn' en 'kerel' over de hoogleraar of wetenschapper in de berichtgeving. Er was ook een lezer die suggereerde dat de hoogleraar zeker getrouwd was met een niet-Westerse vrouw. Ook dit is een mooi voorbeeld over het belang van beeldvorming: omdat we overal zien dat hoogleraren meestal witte mannen zijn, komt het niet in ons op dat er ook vrouwelijke hoogleraren zijn met een kleurtje.